

Rüya Kılıç, *Erken Modern Osmanlı'da Deliler ve Delilik*

İletişim Yayınları, 2023, 180 sayfa, ISBN: 9789750535338

BERKİN HIZLAN*

Osmanlı'da deliler ve delilik tarihi son zamanlarda araştırmacıların ilgi duymaya başladığı alanlardan biri olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşmenin tıp alanındaki yansımalarından biri olarak sağlık kurumlarının sayısında artış yaşanmış; özellikle 'Toptaşı Bimarhanesi' gibi "delilik" üzerine faaliyet gösteren kurumlar bu süreçte önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, geç Osmanlı dönemi delilik tarihiyle ilgili önemli çalışmalar yapılmış ve bu yayınlar alanın gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Ancak maalesef, erken modern Osmanlı dünyasına dair yapılan çalışmaların hâlâ nitelik ve nicelik bakımından eksik olduğu görülmektedir. Bu noktada, Rüya Kılıç'ın *Erken Modern Osmanlı'da Deliler ve Delilik* adlı kitabı sahaya önemli bir katkı sunmakta ve bu boşluğu bir nebze de olsa doldurmayı amaçlamaktadır.

Kitap bir Giriş, dört ana bölüm ve bir Sonsöz'den oluşmaktadır. Giriş kısmında Kılıç bu kitabı yazma sebeplerinden kısaca bahsetmektedir. Yazarın, delilik konusunun "farklı boyutlarıyla bir arada ele alınmamasının Osmanlı kültür tarihinin önemli bir eksikliği" olduğuna dair yaptığı değerlendirmeye hak vermemek mümkün değil (s. 9). Gerçekten de, Osmanlı'da delilik denildiğinde çoğu zaman akla ilk gelen meselelerin özellikle hastaneler, modern psikiyatrik anlayışın girişi ve siyasi kontrol olduğu düşünülünce, bu konunun sosyal ve kültürel tarih perspektifinden ele alınmasının gerekliliği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Yazarın, literatüre giriş niteliğindeki bu bölümde, alanda daha önce neler yapıldığına ve nelerin eksik olduğuna dair açıklamaları bu gerekliliği gözler önüne sermektedir.

Kitabın "Osmanlıların Deliliğe Dair Bilgisi" başlıklı birinci bölümü kendi içinde dört alt bölüme ayrılmaktadır. Bölümün başlığından da anlaşılabilceği üzere, burada yazar erken modern Osmanlı toplumunun deliliği nasıl tanımladığı ve algıladığı üzerine yoğunlaşmaktadır. İlk olarak deliliğe dair Osmanlıların tıbbi bilgisiyle başlayan yazar, bu alt bölümde deliliğin tıp perspektifinde nasıl açıklandığı, belli başlı hastalıkların nasıl tanımlandığı, sınıflandırıldığı; hastalıkların sebeplerinin ve belirtilerinin nasıl anlaşıldığı ve ne çeşit tedavi yöntemleri önerildiği gibi konuları 15. ve 18. yüzyıllar arasında yaşamış olan Osmanlı hekimlerince yazılmış tıp metinleri üzerinden incelemektedir. Erken modern Osmanlı hekimleri, tedavide Galenik tıp geleneğine dayanarak, vücuttaki dört temel sıvı/hılt olan kan, balgam, kara safra/sevdâ ve sarı safra arasındaki dengenin korunmasını esas almaktadır. Buna göre, vücutta fazla olan ve dolayısıyla denge halini bozarak hastalığa sebep olan hılt; lavman, kan alma, kusturma, hacamat gibi yöntemlerle vücuttan atılmalıdır. Nitekim hekimler tedavide bu prensibe göre hareket etmektedir. Hastanın durumuna uygun besinler önermek tedavi sırasında hekimin görevleri arasın-

* Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü, berkin.hizlan@gmail.com

dadır. Yazar, daha olağan dışı tedavi yöntemlerine de değinmektedir. Örneğin, manya-
nın bir alt türü olarak görülen *daü'l-kelbin* (kuduz) tedavisinde hekimler bazı koşullarda
darp, kafaya vurmak, bağlamak gibi yöntemlere başvurmaktadır. Tüm bunlara ilaveten
Kılıç, literatürde çokça söz edilen, özellikle darüşşifalardaki müzikle tedavi yönteminden
de bahsetmektedir. Tüm bu meseleleri ele alırken yazar, Osmanlı öncesi dönemdeki ta-
nınmış hekimler (örn. İbn Sina) tarafından yazılmış klasik Orta Çağ İslam tıp metinleri
gibi kaynaklara da bakmayı ihmal etmemektedir.

Kılıç'ın Osmanlıların deliliğe dair tıbbi bilgisini ele alırken bu gibi klasik metinlere refe-
rans vermesi önemlidir. Zira bu yaklaşım, Osmanlıların kendilerinden önceki tıp anla-
yışından ne ölçüde beslendiğini anlamamız hususunda bize yol göstermektedir. Ayrıca
yazar bu bölümde okuru *mâlihülya*, *manya*, *'aşk*, *kutrub*, *cünûn* gibi Osmanlılar tarafın-
dan delilik bağlamında kullanılan terminolojiye de aşina kılmaktadır. Bu önemli kat-
kıya rağmen, *mâlihülya* veya *kutrub* gibi tabirlerin ne demek olduğu ya da hangi bağ-
lamalarda kullanıldığı konusunda okurun kafasında hâlâ soru işaretleri kalabilmektedir.
Özellikle konunun çok uzağındaki okuyucular için, bu zengin terminoloji biraz daha
detaylı açıklamalar eşliğinde sunulabilirdi. Ayrıca, yazarın bahsettiği bazı durumlar için
"duygu-davranış bozuklukları," "saplantı-zorlantı bozukluğu" (s. 52) gibi daha ziyade
modern psikiyatrik terminolojiyi anımsatan ifadeleri kullanması da konunun tarihselli-
ği açısından bir problem arz etmektedir.

Birinci ana bölümün "Ruh Sağlığı" başlıklı ikinci alt bölümünde Kılıç, deliliğe dair
tıbbi bilginin yalnızca bedene yönelik bir anlayışla sınırlı kalmadığını, ruhun da bu
bilginin önemli bir parçasını oluşturduğunu belirterek söze başlamaktadır (s. 40).
Bunun devamındaysa bu kısa alt bölümde yazar, Osmanlı tıp anlayışında bedenle
ruh arasında ciddi bir ayrım olmadığını ve bunların "bir bütün olarak" ele alındığını
ifade etmektedir. Burada şu soru akla gelebilir: Fiziksel olanla ruhsal olan arasın-
da ayrım gözetilmeyen bir tıp sisteminden bahsediliyorsa, yazar neden ruh sağlığını
ayrı bir başlık altında ele almayı tercih etmektedir? Bu kararın temel sebebi ve bu-
nun okuyucuların erken modern kategorizasyonları anlamalarına dair nasıl bir fayda
sağladığı daha detaylı açıklanmalıdır.

Bunu takip eden "Tıbb-ı rûhânî: Ahlâka dayalı ruh sağlığı" başlıklı üçüncü alt bölüm-
de yazar bu sefer tıp kaynaklarına değil, Orta Çağ İslâm kaynaklarından başlayıp 18.
yüzyıla kadar uzanan bir zaman dilimindeki ahlâk metinlerine odaklanmaktadır. Kılıç
gam, öfke, vesvese, kibir vb. duygu ve düşünceleri içeren nefsânî hastalıkların ele alındı-
ğı bu ahlâk metinlerinde öne çıkan unsur olarak "denge" kavramından bahsetmektedir.
Bu anlayışa göre, aşırıya kaçmak dengesizliğe sebep olur ve bu da kötülüğü doğurur;
öte yandan, denge halinde faziletten bahsedilebilir. Galenik tıpta da tıpkı buna benzer
bir yaklaşım vardır: Daha önce zikredildiği gibi, vücuttaki dört temel sıvı denge halinde
bulunmalıdır; bu denge hali bozulursa, kişinin sağlığı da bozulur. Belki bu bağlamda,
Kılıç'ın ele aldığı ahlâk metinlerinde bahsi geçen "kötülük" hali "sağlığın bozulması,"
"fazilet" hali ise "sağlıklı olmak" şeklinde yorumlanabilir.

Hem tıp hem de belli ki ahlâk metinlerinde yer edinmiş olan "denge" kavramı, her iki alan
arasındaki anlayış benzerliğini ortaya koyar niteliktedir. Ancak yaygın tıp anlayışının
her alana bu kadar nüfuz ettiği bir tabloda okur, özellikle ahlâk metinlerinin tercih edil-
mesinin daha somut bir şekilde gerekçelendirilmesini bekleyebilir. Yine aynı bölümde
Kılıç, ahlâk metinlerine ek olarak "aşk," "divanelik" "akıl ve delilik" gibi temalar üzerinden

edebi eserlere, özellikle de şiirlere referans vermektedir. Edebi eserlerde, özellikle divan şiirinde bu temaların izlerini sürmenin başlı başına çok kıymetli olduğunu vurgulamalıyız. Buradaki tek sorun, edebi metinlere dair tartışmanın “Osmanlıda deliliğin sebep teşhis ve tedavisine dair bilgi” meselesinin ele alındığı genel bölümün “Tıbb-ı Ruhani” başlıklı alt bölümünde zikredilmiş olması olabilir. Zira bu metinlerin burada konumlandırılması biraz bağlamın dışına çıkmış izlenimi vermektedir. Örneğin, bu eserler üzerinden “aşk,” “ilahi aşk,” veya “cünun-ı ilahi” gibi alt başlıklar altında yapılacak bir tartışmayla okuyucunun daha kolay takip edebileceği bir izlek sunulabilirdi.

Birinci bölümün “Folklorik halk tıbbı: Tekke-türbe ziyaretleri, dua, büyü” başlıklı son alt bölümünde yazar, Osmanlıların deliliğe dair tıbbi bilgisinin teorik ve pratik olarak sadece hekimlerin tekelinde olmadığını ve hekimler dışında başvurulabilecek efsuncular, belli başlı tekkelerin şeyhleri gibi başka aktörler de olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, yazar belli başlı marazlardan mustarip olan insanların sürekli bir şifa arayışı içinde başvurdukları kişilerin her zaman hekimler olmadığı gerçeğini ortaya koyarak, okuyucuyu “hekim merkezli” bir erken modern tıp dünyası tahayyülünden uzak tutmaktadır.

Kitabın “Toplumsal Algı ve Tanı” başlıklı ikinci bölümünde ise yazar edebi, biyografik eserleri, menakıbnameleri, ve kadı sicillerini içeren oldukça geniş bir kaynak grubunu kullanmakta, bu kaynaklar üzerinden erken modern Osmanlı toplumunun deliliğe ve delilere dair bakışının izini sürmektedir. Örneğin, cünundan mustarip olan insanlar toplumun neresinde durmaktaydı? Bir insan hangi şartlarda toplum nezdinde “deli” olarak tanımlanmaktaydı? Bu ve benzeri birçok sorunun cevabını yazar bu kaynakları inceleyerek vermeye çalışmaktadır. Bu kadar çeşitli kaynak kullanımı gelecekteki araştırmalar için potansiyelleri göstermesi bakımından çok kıymetlidir. Ancak bazı yerlerde yazarın kaynaklardan belli başlı örüntüler (patterns) bulmaya çalıştığı ve bunlar neticesinde birtakım genellemelere vardığı izlenimi edindiğimizden de bahsetmeliyiz. Örneğin, delilerin ne gibi hâl, hareket ve davranışlarla nitelendirildiğinden söz ederken “dış görünüşlerindeki perişanlık,” “kirlilik,” “toplumsal normlara uymama” vb. bazı genellemelere varıldığı görülmektedir. Yazarın ele aldığı konu ve kaynak grubu son derece karmaşık olmasına rağmen, bahsi geçen genellemeler, “delilik” haliyle tanımlanan insanları tek bir kalıba indirgenmiş gibi hissettirmektedir.

Kılıç, kitabın “Bakılan ve Korunan” başlıklı üçüncü bölümünde temel kaynak olarak mahkeme kayıtlarını kullanmakta ve özellikle mahalle kültürü içinde delilerin nasıl konumlandırıldığını irdelemektedir. Yazar, delilerin toplum ve toplumun önemli bir birimi olarak mahalle içindeki konumlarını “koruma-bakım,” “ihraç” ve “muhafaza” çatıları altında ele almaktadır. Kılıç, delilerin toplum nezdinde “merhamet” gösterilmesi gereken bir grup olarak görülmesine rağmen, tehdit oluşturan durumlarda mahalle sakinlerinin şikâyetleriyle mahalleden ihraç edilebildiğini de vurgulamaktadır. Buna göre, saldırgan tutumları ve öngörülemez davranışları nedeniyle mahalle içinde yaşaması tehlikeli görülen bazı mecnunlar, evde aile bakımı altında ya da darüşşifalarda zapt ve tedavi edilebilmekteydi.

Bu bağlamda “Muhafaza veya İhraç Edilen” başlıklı dördüncü bölümde Kılıç, Fatih Darüşşifası, Süleymaniye Darüşşifası, Edirne Darüşşifası gibi darüşşifalara ait kayıtlara da bakarak, buralarda mecnunlara verilen bakımın izini sürmektedir. Darüşşifalar sadece akıl hastalarının tedavi edildiği yerler değildir, mecnunlar da bu kurumlarda ilaçlarının

ve gıdalarının verilmesi, hânende ve sâzende fasılları, güzel kokular koklatılması, barındıkları ortamın ve kendilerinin temizliğinin sağlanması suretiyle bakım görmektedirler. Ancak, bu iyimser tabloya ek olarak Kılıç, kaynaklarda çoğu zaman göz ardı edildiğini düşündüğü darp ve zincire vurmak gibi eylemleri de vurgulamaktadır. Bu aşamada toplumsal kontrol kadar siyasi kontrolün de üzerinde duran yazar, bu süreçte merkezi otoritenin rolünü şu şekilde tanımlamaktadır: “Birey, aile, mahalleli veya mahalli yöneticilerden gelen taleplerin uygulamaya geçirilebilmesinde belirleyici ve düzenleyici olan ise merkezî otoritedir” (s. 151). Dolayısıyla yazar, uygulamada şikâyet konusu olan mecnuna nasıl bir bakım sağlanacağını belirleyen mekanizmanın merkezî otorite olduğunu düşünmektedir. Ayrıca yazar, “merkezi otoritenin temsilcisi” olarak “kadı kararını” göstermektedir. Bu durum hem toplumsal hem de siyasi kontrolün boyutlarını anlamlandırabilmek için kadı sicillerini kaynak olarak kullanmanın önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir (s. 152). Burada dikkat çekilmesi gereken tek husus her metin türünün (*genre*) belli bir söylemi barındırdığı gerçeğidir. Toplumun delilere karşı olan tutumunu kadı sicillerini kullanarak incelemeye çalışırken, bu kayıtların, doğaları gereği “hukuki” bir söylemi ve çerçeveyi barındırdığını dolayısıyla kadı mahkemesinde hazır bulunan kişilerin ifadelerinin bu hukuk dilinde (*legal parlance*) formüle edilerek bize ulaştığını akılda bulundurmak gerekmektedir. Bir başka deyişle, mahkemedeki öznelerin doğrudan ifadelerini değil, kâtiplerin bize ilettiği hallerini okuduğumuzu hatırlamalıyız. Dolayısıyla, kadı sicilleri çok önemli bir kaynak olmakla birlikte, “faillik” (*agency*) perspektifinden sorgulanmalıdır. Özellikle şikâyet vakalarının kayıtlarındaki hukuki jargon içinde, asıl tarihsel aktörler olan şikâyet edilen mecnun ve müştekî mahalle halkının seslerinin ne kadar duyulabildiği tartışmaya açıktır.

Kitabın bölümleriyle doğrudan ilişkili olmayan, daha genel birkaç gözlemi paylaşmak da faydalı olacaktır. Kitap kapağındaki görsel, çalışmanın odaklandığı dönem bağlamında biraz yanıltıcı bir izlenim bırakmaktadır. Zira odağı erken modern Osmanlı dünyası olan bir kitabın kapağından o dönemin bağlamına uygun bir görsel beklenirken, okuyucuları 19. yüzyıldan bir fotoğraf karşılamaktadır. Her ne kadar kitabın başlığı ve bölümleri yazarın erken modern Osmanlı dünyası üzerinden bir anlatı kuracağını açıkça ortaya koysa da görsel seçiminin de bunu desteklemesi beklenebilirdi. Ayrıca, erken modern Osmanlı dünyasında delilik algısı ve tedavisi gibi konular ele alınırken, aynı dönemde Avrupa’daki yaklaşımlarla bir karşılaştırma yapılması faydalı olabilirdi. Örneğin, erken dönem Avrupa dünyasında nasıl bir tedavi uygulanmaktaydı? Osmanlı dünyasındaki tedavinin Avrupa’daki tedaviyle farkı var mıydı? Bu gibi sorular çalışmaya önemli bir derinlik katabilirdi.

Sonuç olarak *Erken Modern Osmanlı’da Deliler ve Delilik*, bu konuda gelecekteki çalışmalara yön verecek bir potansiyele sahiptir. Bu bağlamdaki en önemli katkılarından biri de şüphesiz böylesine geniş bir kaynak havuzunu gözler önüne sermesidir. Kılıç, “Sonsöz” bölümünde çalışmasını, erken modern Osmanlı dünyasında deliler ve deliliği “anlamaya ve anlatmaya yönelik sınırlı bir çaba” (s. 170) olarak tanımlamaktadır. Ancak bu kitap, araştırmacıların 19. yüzyıla kıyasla erken modern dönem özelinde daha sınırlı bir materyale erişimi olduğu varsayımını tersine çevirerek sınırlı bir çabadan çok daha fazlası olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle eser, alan için son derece umut verici bir konumda durmaktadır.